

Засоби вираження категорії аспектуальності у фінській мові

А. А. Шульга

Київський національний лінгвістичний університет.
Кафедра германської і фіно-угорської філології імені професора Г. Г. Почепцова.
Київ, Україна

Corresponding author. E-mail: Anna.shulha@knu.edu.ua

Paper received 23.02.21; Accepted for publication .12.03.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-15>

Анотація. У статті розглядаються граматичні й лексико-семантичні засоби вираження аспектуальності у фінській мові. Уточнено співвідношення понять “аспектуальність” і “аспект”, що не є тотожними у фінській функціональній граматиці. Установлено, що категорія аспектуальності у фінській мові є складною і багатокомпонентною структурою як у плані значень, які вона актуалізує, так і в плані засобів вираження цих значень. Основним граматичним засобом вираження категорії аспектуальності є відмінок об’єкта, що диференціює таке її основне значення, як граничність / неграничність. Виявлено два типи аспектуальних ситуацій, актуалізованих на рівні речення: події і стани. Представлено 5 аспектуальних класів дієслів за семантикою: стативи (семантично передають стани), елятиви (семантично позначають недіяльні дії), термінативи (семантично виражають динамічні події), евентиви (семантично виражають точні події), активітиви (семантично об’єктивують діяльні дії).

Ключові слова: аспектуальність, аспект, аспектуальні ситуації, аспектуальні типи, аспектуальні класи.

Аспектологічна світова наукова думка на сучасному етапі активно представлена працями аспектологів, в тому числі й фінських (О. Heinämäki, Н. Tommola, S. Nurminen, М. Larjavaara та ін.). Надзвичайна актуальність і подеколи популярність аспектологічного напрямку зумовлена передусім складністю й багатокомпонентністю категорії аспектуальності, яка суттєво відрізняється в різних мовах.

Окрему і дотепер не вирішену проблему становить дискусія навколо понять “аспектуальність” і “аспект”, які, попри близькість їх значення, не є тотожними. Підтвердженням такої думки є погляд Ю. П. Даценко, яка наголошує на тому, що термін “категорія аспектуальності” різнопланово трактується в мовознавстві, діапазон розуміння її складників, а також їх функціонування остаточно не встановлено” [2, с. 99].

Мета статті – систематизувати засоби вираження категорії аспектуальності у фінській мові і продемонструвати системні відношення між ними.

О. В. Бондарко ще наприкінці 60-х ХХ ст. назвав аспектуальність “функціонально-семантичною категорією” [1, с. 50], план змісту якої становить “характер плину дії, а план вираження – морфологічні, словотвірчі та лексичні засоби за участі деяких синтаксичних елементів речення” [1, с. 50]. Враховуючи визначення аспектуальності, за О. В. Бондрком, а також запропоновану Ю. С. Масловим “двокомпонентну теорію” виду [4], під аспектуальністю розуміємо широку функціонально-семантичну категорію, яка реалізується за допомогою двох компонентів: граматичного та лексико-семантичного. Граматична складова категорії аспектуальності позначається терміном “аспект”, який, за словами М. І. Калька, “запропонував для перекладу відповідного російського терміна “вид” швейцарський учений Ф. Рейф у 1828 р” [3, с. 83].

У фінській мові аспектуальність – це сукупність категорій, “які слугують для вираження ступеня тривалості дії та ситуації на різних рівнях у реченнях” [5, с. 344]. При цьому граматична складова аспектуальності – аспект – виражається не власне дієсловами, як це характерно для слов’янських мов, де наявна категорія виду, а на рівні речення [9].

Основним значенням категорії аспектуальності у фінській мові є протиставлення семантики граничності/неграничності, яке тісно пов’язане з поняттям внутрішнього часу дії. Оскільки граматично аспектуальні значення у фінській мові виражаються на рівні речення, то доцільно говорити не про аспектуальність дії, а про аспектуальність ситуації, що описується в реченні [5].

Гранична ситуація (її іноді також називають перфективною) є цілісною, в якій є початок і кінець. Вона може бути й пунктуальною чи миттєвою дією/подією [10]. Таким ситуаціям, зазвичай, притаманне значення зміни або результату (*Toisin sanoen, jos hän halusi löytää puuttuvan palasen, hänen pitäisi keskittyä miettimaan asiaa nyt. – Інакше кажучи, якщо він хоче знайти відсутній фрагмент, йому потрібно зосередитись і негайно обдумати справу* (Kurganin varjot, Risto Isomäki); *Kuljettaja sulki oven, vaikka opettajan jalka oli vielä välissä – Водій зачинив двері, хоча нога викладача ще була між дверима* (Ella ja kaverit, Timo Parvela); *Me pohdimme asiaa ja tulimme siihen tulokseen, että ehkä Paten isällä ei sittenkään ollut koliikkaa – Ми подумали і дійшли висновку, що у батька Пати не було колік* (Ella ja yön ritarit, Timo Parvela)).

Якщо в реченні представлена негранична ситуація (яку ще називають імперфективною), то акцентується увага на певному періоді, проміжку тривання ситуації або дії. Така ситуація “описується як така, що перебуває у процесі, посередині, або така, що не досягла результату” [5, с. 344] (*Hanna halusi soittaa patarumpuja. – Ханна хотіла грати на барабанах; Meidän isä rakastaa oopperaa, Pate sanoi. – Наш батько любить оперу, сказав Пате; Rehtori katsoi opettajaa tiukasti, mutta opettaja vastasi katseeseen – Директор пристально дивився на вчителя, але вчитель відповів йому поглядом* (Ella ja kadonnut karttakeppi, Timo Parvela)). Завжди неграничною є ситуація, що передає значення хабітуальності, тобто позначає схильність або повторювану звичку [5, с. 344].

Основним граматичним засобом вираження аспектуальних значень у фінській мові є відмінок об’єкта. Показником значення граничності є тотальний об’єкт – акузатив [5, с. 344] (*Minä tulen hakemaan teidät sitten*

*viikon kuluttua, sanoi bussin keljettaja – Я нуїду забрати вас через тиждень, сказав водій автобуса (Ella ja kaverit 2, Timo Parvela) Ei ole yhtään nelkä, sanoi Pate ja haki sittenkin vielä kolmannen lautalisen, mutta hän söi sen jotenkin haluttomasti – Голоду зовсім немає сказав Пате та взяв третю тарілку, але її він з'їв без особливого бажання (Ella ja yön ritarit, Timo Parvela)). Значення неграничності виражає партитивний об'єкт, в першу чергу, коли об'єкт в однині [5, с. 344] (*Katsoka, kuunnelkaa ja oppikaa siitä mitä luonto meille antaa, kehotti opettaja levittään samalla kätensä kuin rappi. – Сподглядайте, слухайте і вивчайте те, що дає нам природа, заохочував викладач, розставивши руки немов священник (Ella ja kaverit 2, Timo Parvela) No sitten, Tuukka uskoi, mutta ei nyökännyt, vaan söi kesäkeittoa – І потім Туукка повірила (дівчатам), але не кивнула, а просто їла свії суп (Ella ja kaverit 2, Timo Parvela). Тривання дії у часі позначається часовими висловами (tunnin / tunnissa – годину / впродовж години) [11]**

Окрім граматичних (переважно синтаксичних) засобів вираження аспектуальних значень у фінській мові наявні й неграматичні засоби, приміром, лексико-семантичні. Відповідно, ситуації, представлені у реченнях, поділяються на два **ситуативні типи**: 1) **події** (tapahtuma) та 2) **стани** (tila), які виражаються за допомогою семантики дієслів [5, с. 344]. Кожен із цих двох типів має свої види [8, с. 1432] (див. Схема 1).

Ситуативний тип події у фінській мові має два види: **пунктуальні** (миттеві) та **дюративні** (тривалі) [8, с. 1435]. Відповідно до наявності/відсутності значення потенційної межі дії (кінцевої точки/результату) аспектуальні ситуації поділяють ще на **діяльні** (teellinen) і **недіяльні** (ateellinen). **Діяльні** ситуації – мають значення кінцевої точки або результату, **недіяльні** – не мають [8, с. 1432].

Пунктуальні події завжди діяльні. **Діяльні** події, зазвичай, виражаються за допомогою гранично-неграничних (результативно-нерезультативних) дієслів, у семантиці яких "міститься кінцева межа ситуації, яка може бути досягнутою або здаватися недосягнутою" [5, с. 345].

Дюративні події можуть бути як діяльними (неагентивними (пасивними) й агентивними (активними), так і недіяльними.

Дюративну діяльну неагентивну подію називають процесом (prosessi), **дюративну** діяльну агентивну подію – дією (вчинком) (teko).

Дюративні недіяльні події теж характеризуються показником агентивності / неагентивності. **Дюративні**

недіяльні агентивні події називають також діяльністю (toiminta) [8, с. 1432-1435].

Динамічні події позначають ті дієслова фінської мови, що в українській мові названі М. І. Кальком як термінативи, дієслова, що мають значення точних подій, – евентиви, а дієслова, що виражають діяльні дії, – активітиви" [5, с. 345].

Пунктуальні (миттеві) події тривають лише мить, тобто закінчуються одразу після початку [8, с. 1435]. Вони можуть теж маркуватися як агентивно, так і неагентивно. Зазвичай, **пунктуальна** подія представляє або певний критичний момент, або різні дотики, чи раптові випадкові фізичні чи фізіологічні прояви реакцій (кашель, чхання, тощо). **Пунктуальні** події завжди діяльні (результативні), ситуація не продовжується після настання кінцевої межі дії або результату [8, с. 1435]. Хоча зміна, досягнення межі чи результату відбувається миттєво, але подія до досягнення межі може тривати певний час. **Тривала** подія може бути діяльною чи недіяльною, агентивною чи неагентивною.

Важливо зазначити, що у фінській мові "семантика дієслова впливає на те, які аспектуальні ситуативні типи може зобразити внутрішнє значення дієслова" [5, с. 345].

Ситуативний тип стану аспектуальної ситуації не може мати значення кінцевої точки, зміни або руху. Стан об'єднує декілька видів ситуацій. Найхарактернішими маркерами стану є такі види фреймових моделей аспектуальних ситуацій:

1. Атрибутивний фрейм аспектуальної ситуації стану: ХТОСЬ/ЩОСЬ Є ЯКИМОСЬ.
2. Локативний фрейм аспектуальної ситуації стану: ХТОСЬ/ЩОСЬ ПЕРЕБУВАЄ ДЕСЬ.
3. Партитивно-локативний фрейм аспектуальної ситуації стану: ЩОСЬ Є ЧАСТИНОЮ ЧОГОСЬ АБО МІСТИТЬСЯ ДЕСЬ [8].

Для вираження певного значення того чи іншого стану вживаються дієслова із семантикою, наприклад, перебування в певному місці та в певній позиції (*istua – сидіти, seisoa – стояти, maata – лежати*, тощо), а також дієслова зі значенням належності до чогось/комусь (*sisältää – містити, omistaa – володіти*). До станів у фінській мові також часто відносять ситуації, представлені дієсловами на позначення погодних явищ (*sataa – дощити, tuulla – дуети (вітер)*) [8, с. 1433]. Крім того да станів відносять ситуації, представлені дієсловами почуттів та емоцій (*rakastaa – кохати, vihata – ненавидіти, pelätä – боятись* тощо). При цьому головною ознакою стану є незмінність, однаковість кожної миті, безперервність [8, с. 1435].

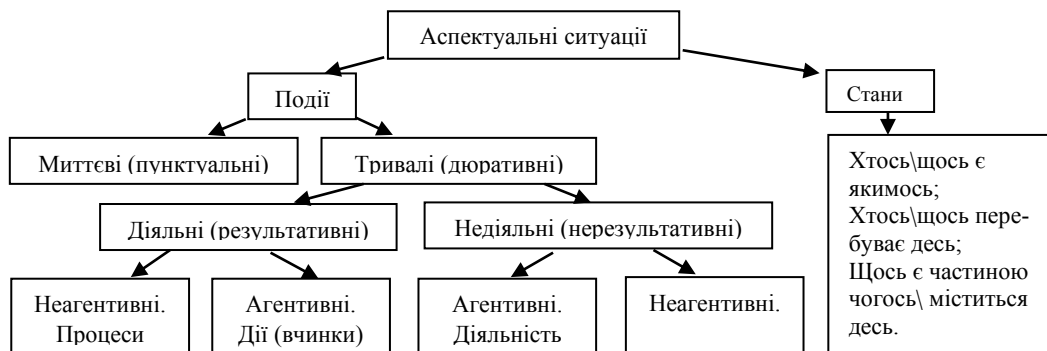

Схема 1. Типологія і види аспектуальних ситуацій у фінській мові [8, с. 1432-1435].

У фінській мові аспектуальні значення дієслів визначаються аспектуальними ситуаціями, на позначення яких вони вживаються. Виділяють три аспектуальні типи дієслівних позначень ситуацій: неграничні (*rajakoiset*), граничні (*rajaavat*), потенційно граничні (*rajahakuiset*) [8, с. 1437].

Неграничні дієслова представлені у неграничних реченнях. Це дієслова, які зображують недіяльну дію або подію. До цього типу належать неперехідні дієслова стану, що позначають локативні ситуації: перебування десь / в якомусь стані (*asua – проживати, elää – жити*), акціональні ситуації (*ajaa – їздити, kävellä – прогулюватись, uida – плавати*) тощо [8, с. 1437-1438].

Перехідні неграничні дієслова використовують із партитивним об'єктом, в першу чергу, це дієслова почуттів, положень, відчуттів та мислення (*rakastaa – кохати, katsoa – дивитись, ajatella – думати*), а також комунікативні дієслова (*ehdottaa – пропонувати*), дієслова дотику (з відтінком руху) (*silitää – гладити, taputtaa – стукати*) та дієслова, що виражають відкриття по відношенню до межі дію (*auttaa – допомагати, odottaa – чекати, opiskella – вивчати*) [8, с. 1438]. Крім того, неграничні дієслова можуть бути використані й у граничних реченнях, якщо в таких реченнях граничність виражена за допомогою прислівників. У таких випадках використовують тотальний об'єкт, а речення є аспектуально граничним і виражає зміни стану. На досягнення межі ситуації може вказувати прислівник *loppuun (asti) – до кінця*. При цьому значення потенційної межі може бути присутнім і в аспектуально неграничному реченні.

Граничні дієслова вживаються і у граничних реченнях. Зазвичай, це перехідні дієслова з тотальним (акузативним) об'єктом [8, с. 1437]. Такі дієслова позначають зміну, що призводить до межі дії або до результату [8, с. 1440]. Після цієї зміни дія більше не продовжується. Речення, в яких присутні ці дієслова, за своєю природою є переважно граничними. До граничних дієслів належать, у першу чергу, дієслова, що позначають пунктуальні події (*syntyä – народитись, saapua – прийти, loppua – закінчитись, lopettaa – закінчити, avata – відчинити*). Такі події виражають перехід до певного стану або вихід з певного стану. Тим не менш частина таких дієслів може бути використана в реченнях, що позначають дюративні події [8, с. 1440]. Перехідним граничним дієсловам притаманний тотальний об'єкт у стверджувальних реченнях, якщо об'єкт є цілісним поняттям. У такому випадку речення представляє результативну подію і є аспектуально граничним. Якщо разом з граничними дієсловами у реченні наявний партитивний об'єкт, це може свідчити про невизначену кількість (об'єкта) або що ситуація представлена як повторювана чи тривала [8, с. 1441].

Потенційно граничні дієслова можуть представляти як граничні речення, так і не граничні. Найчастіше вони є перехідними дієсловами, які використовують або з партитивним, або з тотальним об'єктом [8, с. 1437]. У таких дієсловах значення межі (результату) може бути представлене або як досягнуте, або як недосягнуте. "Коли результат представлено як досягнутий, ситуація є результативною, а речення аспектуально граничним" [8, с. 1441]. Дієслова процесу, що передають значення поступової зміни (*kasvaa*), належать до

цієї групи через те, що в "них імпліковано значення межі, хоча самі по собі вони не мають значення кінцевої точки" [8, с. 1441]. Проте, ці дієслова можуть бути присутніми в реченнях, в яких межа чітко визначена [8, с. 1441]. У реченнях з потенційно граничними дієсловами основна роль у вираженні граничності припадає на відмінок об'єкта. Залежно від відмінка об'єкта речення з такими дієсловами може бути аспектуально граничним або неграничним. Речення із тотальним об'єктом виражають зміну, початковий і фінальний стан якої відрізняється. Речення ж із партитивним об'єктом, як правило, не мають значення зміни.

Проаналізувавши основні особливості таксономії ситуацій у фінській мові на типи, види і фреймові моделі, а також аспектуальні типи дієслів, можна припустити, що дієслова фінської мови підлягають класифікації аналогічно до українських дієслів, запропонованої М. І. Кальком в українській мові. Відповідно до їх семантики дієслова у фінській мові можна умовно поділити "на такі аспектуальні класи: 1) недіяльні стани, 2) недіяльні дії, 3) діяльні дії, 4) діяльні події" [5, с. 344]. При цьому, діяльні події поділяють на динамічні та статичні" [5, с. 345].

Дієслова стану не можуть виражати значення зміни, межі чи результату [8] (*Ne ovat kalanpoikaisia, sanoit Tiina. – Вони – мальки (є мальками), сказала Tiina (Ella aalloilla, Timo Parvela); Vaikka nainen oli pieni, hän näytti meidän mielestä paljon suuremmalta, kuin opettaja – Хоча жінка була маленькою, вона виглядала, на нашу думку, значно більшою ніж учитель (Ella aalloilla, Timo Parvela)*).

Для вираження недіяльних станів функціонують дієслова на зразок *olla, tietää, sijaita, ymmärtää – бути, знати, знаходитись, розуміти*, які у класифікації М. І. Калька називаються стативами.

Близькими до цих дієслів є дієслова, які позначають не власне стани, а недіяльні дії (*rakastaa, vihata, omistaa – володіти, любити, ненавидіти*) [5, с. 345] (*Paterock on pieni laiva, jonka omistaa rokkitähti Elviira – Памперок – це судно, яким володіє рок-зірка Елвііра (Ella aalloilla, Timo Parvela)*). Вони утворюють вид станів, умовно перебувають на межі між станами та подіями й кваліфікуються як елятиви в українській мові [5, с. 345].

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що категорія аспектуальності у фінській мові є складною і багатоконпонентною структурою як у плані значень, які вона актуалізує, так і в плані засобів вираження цих значень.

Аспектуальність у фінській мові є функціонально-семантичною категорією, основним значенням якої є граничність / неграничність, а також інші додаткові значення. Аспектуальні значення у фінській мові виражаються на рівні речення за допомогою як граматичних (переважно за допомогою відмінка об'єкта), так і лексико-семантичних засобів (переважно через дієслівну семантику).

Відповідно до аспектуальних особливостей представлених у реченні ситуацій їх поділяють на події і стани. Події, в свою чергу, поділяють на миттєві й тривалі (діяльні й недіяльні).

Дієслова відповідно до їх відношення до межі поділяють на граничні, неграничні й потенційно граничні.

За семантикою аспектуальні класи дієслів представлені стативами (семантично передають стани), елятивами (семантично позначають недіяльні дії), термінативами (семантично виражають динамічні події), евен-

тивами (семантично виражають точні події), активітивами (семантично об'єктивують діяльні дії).

Перспективами подальших досліджень є зіставлення граматичних маркерів аспектуальних класів дієслів фінської та української мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В., Буланін, Л. Л. Русский глагол // Ленинград: Просвещение, 1967. 190 с.
2. Даценко Ю. П. Методика дослідження категорій аспектуальності та темпоральності в італійській та українській мовах // Проблеми семантики слова, речення та тексту, 2011. Вип. 27. С. 99–105.
3. Калько М. І. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті // Вісник львівського університету. Серія філологія, 2004. 34, ч1, С. 81-87.
4. Маслов Ю. С. Очерки по аспектології // Ленинград: Изд-во ЛГУ. 1984. 263 с.
5. Шульга А. А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах // Вісник мариупольського державного університету. Серія: Філологія, 2018. Вип. 18, С. 342–349
6. Alhoniemi A. Suomen kielen terminatiiveista // Rakenteita: Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. Turku : Turun yliopisto, 1978. – S. 188–206.
7. Dahl Ö. On the Definition of the Telic-Atelic (Bounded–Nonbounded) Distinction in Tense and Aspect (ed. by Ph. Tedeschi, A. Zaenen) // Syntax and Semantics, 1981. Vol. 14. S. 79–90
8. Hakulinen A., Vilkkumäki M., Korhonen R., et al. Iso suomen kielioppi // Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004. 1698 s.
9. Heinämäki O. Aspect in Finnish // Aspect bound : A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology (ed. by C. de Groot, H. Tommola). Dordrecht : Foris Publications, 1984. S. 153–177.
10. Kangasmaa-Minn E. Aspektista ja sen sukulaisilmiöistä suomalais-ugrilaisissa kielissä // Yli-Vakkuri V. Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Turku : TY, 1993. S. 13–23.
11. Tommola H. On Finnish «aspect» in discourse // Verbal aspect in discourse : Contributions to the semantics of time and temporal perspective in Slavic and nonSlavic languages (ed. by N. B. Thelin). Amsterdam : Benjamins, 1990. S. 349–366.

REFERENCES

1. Bondarko A. V., Bulanin, L. L. Russian verb // Leningrad: Prosveshchenie, 1967. 190 s.
2. Datsenko Yu. P. Methods of research of categories of aspectuality and temporality in Italian and Ukrainian languages // Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu, 2011. Vyp. 27. S. 99–105.
3. Kalko M. I. Universal category of aspect in the Ukrainian ethnovariant // Visnyk lvivskoho universytetu. Seriiia filolohiia, 2004. 34, ch1, S. 81-87.
4. Maslov YU. S. Essays on aspectology // Leningrad: Izd-vo LGU. 1984. 263 s.
5. Shulha A. A. Grammar categorization of the aspect in the finnish and ukrainian languages // Visnyk mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia: Filolohiia, 2018. Vyp. 18, S. 342–349

Means of category of aspectuality in the finnish language

A. A. Shulga

Abstract. The article considers grammatical and lexico-semantic means of expressing aspectuality in the Finnish language. The relationship between the concepts of “aspectuality” and “aspect”, which are not identical in Finnish functional grammar, has been clarified. The category of aspectuality in the Finnish language is to be established as a complex and multi-component structure both in terms of the meanings it actualises and in terms of the means of expression of these meanings. The main grammatical means of expressing the category of aspectuality is the case of an object that differentiates its basic meaning as boundary / non-boundlessness. Two types of aspectual situations actualised in the sentence level are identified: events and states. There are 5 aspectual classes of verbs in semantics: tripods (semantically convey states), electives (semantically denote inactive actions), terminatives (semantically express dynamic events), events (semantically express exact events) and actives (semantically objectify active actions).

Keywords: aspectuality, aspect, aspectual situations, aspectual types, aspectual classes.